

Izvorni znanstveni članak
321.01
321.7

Liberalizam i demokracija. O odnosu temeljnih modernih vrednota prema tradiciji

WERNER BECKER*

Sažetak

Autor liberalnu demokraciju razmatra u odnosu prema europskoj tradiciji iz koje je ponikla, utvrđujući istovremeno i bitne razlike historijskih oblika demokracije i njene novovjekovne forme. Autentični neprijatelji moderne liberalne demokracije su, prema autoru, fašizam i boljševizam. Svoje analize autor sažimlje u tri točke. *Prva* glasi: u zapadnim su državama načela demokracije uglavnom ostvarena u dugoj genzi od sukoba s monarhijskim apsolutizmom i u novije vrijeme s fašizmom. *Druga* glasi: u filozofiji politike novoga doba analizirana je pretežno formalna i kvantitativna strana demokratskih procesa, a to je bitni deficit tih teorija. Stoga autor sugerira analizu sadržajnih aspekata liberalne demokracije. *Treća* točka posvećena je analizi slobode i demokracije kao formi organizacije političkog života velikih ljudskih skupina kakve su karakteristične za industrijsko doba i suvremeni kapitalizam. Na kraju svoje studije autor odnos liberalizma i demokracije osvjetljava deskripcijom hermeneutičke funkcije morala u moderno doba. Politička kultura i moralna svijest predstavljaju praktičko uporište mogućnosti funkcioniranja posredničke demokracije. Hermeneutički karakter moralne svijesti, naglašava autor, omogućuje modernoj demokraciji praktički odnos s njenom tradicijom bez koje ona ne može funkcionirati, kako to pokazuju one države u koje se demokracija tek danas uvodi.

Politička se situacija i za zapadne demokracije od 1989. stubokom izmijenila. Ne nalaze se više u hladnom ratu s istočnim blokom pod sovjetskom dominacijom. S političkog gledišta, time je za zapadnu parlamentarnu demokraciju kao oblik države postignuta afirmacija, kakva joj od samih njenih početaka nije pripala. U 19. su stoljeću kako parlamentarno-demokratski tako i liberalni pravno-državni sustav, barem u Europi, bili u unutrašnjem i vanjskom sukobu s feudalističkom monarhijom. U 20. je stoljeću, pod znamenom u toj epohi vladajućeg egalitarizma, došlo do globalnog sukoba s desnim i lijevim diktaturama, prvo s diktaturom fašizma i nacional-socijalizma, a zatim s komunističkim diktaturama proletarijata. Danas demokracija predstavlja vodeći, uzorni politički sustav. Najbolje to potvrđuje razvoj država koje nastaju iz krotina sovjetskog sustava u istočnoj i južnoj Europi. Tamo se posvuda pokušava iznova ustrojiti društvo prema načelima parlamentarne demokracije i liberalne pravne države.

*Werner Becker, redovni profesor u Centru za filozofiju i temelje znanosti Sveučilišta *Justus Liebig* u Gießenu.

Globalni sukobi demokracije s monarhijom i diktaturama, međutim, nisu bili ograničeni samo na područje političkoga. Kako je osobito nama poznato, to su bili i sukobi između neprijateljskih filozofija političkoga.

U nastavku se želim posvetiti onim promjenama koje se odnose na političku filozofiju liberalne demokracije nakon završetka globalnih političkih sukoba, u kojima se politički sustav liberalne demokracije morao dokazati. Nakon tih razmatranja predložiti ću viđenje demokracije, različito od vladajućeg.

Započet ću tvrdnjom da su načela demokracije u zapadnim državama — mislim na zemlje poput SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Njemačke — uglavnom ostvarene. Za te je zemlje riješena povijesno-filozofijska zadaća, da se demokracija ostvari i etablira kao ustrojstvo države i društveni sustav. To stanje u spomenutim zemljama ne postoji tek od kraja hladnog rata, tj. ne tek od kraja posljednjeg epohalnog konflikta koji je demokraciju ugrožavao izvana. Današnja situacija, nakon okončanja sukoba sustava, samo pruža bolju priliku da staloženo i odgovorno utvrdimo ispunjenje povijesno-filozofijske zadaće. Afirmacija demokracije može se nesumnjivo promatrati u povijesno-filozofijskom okviru povijesne zadaće. Etape afirmacije demokracije već su naznačene: početak je ostvaren u 18. stoljeću oslobođilačkim ratom Sjevernih Amerikanaca u britanskim kolonijama. Francuska revolucija predstavlja nastavak na europskom kontinentu. 19. je stoljeće pod znakom sukoba s monarhijskim apsolutizmom. Predmet je opće pravo glasa i liberalna pravna država, postignuta uklanjanjem društvenog feudalizma. U žarištu je ovog stoljeća sukob s prijetećom diktaturom u etapama svjetskih ratova i hladnog rata. Što se danas odigrava od unutarnjih sukoba u zapadnim demokracijama, nije usporedivo s borbama za ostvarenje liberalnih i demokratskih načela oblika države u tim prošlim epohama. U SAD-u je postignuta načelna afirmacija demokratskih prava jednakosti za još uvijek najveću manjinu crnih Amerikanaca. U zapadnoeuropskim demokracijama pravna država i parlamentarne institucije tako su stabilne, da im ne prijeti ozbiljna opasnost iz feudalističkih tradicija ili od pokreta desnih ili lijevih diktatorskih koncepcija.

Ipak — tako glasi moja prva teza — u političkoj filozofiji liberalne demokracije i nadalje govorimo jezikom "težnje" za demokracijom, a ne jezikom njenog "imanja". Jezik "imanja", međutim, bio bi realističniji i sačuvao bi nas od pogrešnog shvaćanja demokracije.

Evo nekoliko objašnjenja uz spomenutu tezu: U oba pravca, koja vladaju političkom filozofijom našeg doba, normativna načela koja ujedno slove kao osnovne norme demokracije izražavaju se isključivo kao *ciljne norme*. Radi jasnoće držat ću se dvaju najistaknutijih zastupnika pravaca, Johna Rawlsa i Jürgena Habermasa. Rawlsova teorija slijedi tradiciju liberalne misli prirodnoga prava.¹ Klasična ideja prirodnoga stanja u pojmu "original position" kod njega igra odlučujuću ulogu, jer u tom okviru dolazi do opravdanja obaju načela "dobrog" društva, koja se nesumnjivo

¹To vrijedi barem za teoriju u djelu *Teorija pravde*. U svojim kasnijim radovima, koji ipak nisu dosegli isti stupanj poznatosti, Rawls se pridružuje shvaćanjima koja su bliska 'relativističkom' pragmatizmu glede njegove povezanosti s tradicijama.

moгу ostvariti samo u zapadnoj demokraciji. Prema prvome načelu individualne se temeljne slobode u "dobrome" društvu trebaju rasporediti što velikodušnije i snošljivo za zajednicu. Prema drugome načelu društvene nejednakosti treba dopustiti samo u onoj mjeri u kojoj koriste općoj dobrobiti. Sve u svemu posrijedi je izgradnja ideje socijalne pravde. U argumentaciji kojom opravdava oba načela Rawls se drži strukture modela prirodnoga prava. Prema tom modelu ta načela čine *ciljeve* opravdanja pod pretpostavkom "original position" ograničeno-racionalnih pojedinaca koji odlučuju. Rezultatski odnosno *ciljni* značaj obaju načela kod Rawlsa je sastavni dio modela argumentacije. Njemu nije svojstveno realistično značenje u tom smislu da bi se načela istodobno tumačila kao rezultati društveno-povijesnog razvoja koje treba ostvariti. Načela su normativni ideali. Ipak ponavljam da je za Rawlsa rezultatski odnosno ciljni značaj mjerodavna kvaliteta demokratskih načela. Znatno se jasnije taj rezultatski odnosno ciljni značaj demokratskih načela iskazuje u političkoj filozofiji Jürgena Habermasa. Kod njega taj ciljni značaj ima izravno realistični značaj, jer Habermas uglavnom argumentira društveno-povijesno. I u njegovu posljednjem djelu *Faktizität und Geltung* ta je temeljna crta razvidna. Europska koncepcija demokracije, shvaćena kao ostvarenje povijesno-filozofijske ideje, prema ocjeni Habermasa sadrži postulate racionalnog i izravnog odlučivanja građana, koji (postulati) još uvijek čekaju svoje ozbiljenje. Mjerilo za to čini Habermasovo ispunjenje demokratske jednakosti komunikacijskim idealom njegove političke etike iz djela *Theorie des kommunikativen Handelns*.

Povijesno ostvarenje parlamentarizma u okviru stranačke demokracije više se ne smatra, kao u ranijim radovima, skretanjem s pravoga puta. Ostvarenje parlamentarizma danas je i za Habermasa odlučujući povijesni korak u demokratizaciju društva. Nedostaje nam, međutim, još uvijek nužna dopuna realnom demokracijom građana, kako bi se formalna demokracija parlamenata pretvorila u materijalnu demokraciju. Bitno mi je i u vezi s Habermasom istaknuti, kako je njegova koncepcija načela demokracije shvaćena kao rezultatski odnosno ciljni pojam. Za razliku od Rawlsa kod Habermasa je posrijedi realistički tumačen ciljni pojam, tj. ciljni pojam koji se odnosi na dovršenje povijesno-društvenog razvoja. Habermas se s time nedvojbeno nalazi u tradiciji velike njemačke filozofije povijesti, koja je započela Kantom, a u Hegelu i Marxu doživjela svoje najzapaženije vrhunce. Osobito kod Hegela i Marxa se sloboda, jedno od načela moderne demokracije, s nenadmašivom emfazom, naziva ciljem čovječanske povijesti. U Hegelovoj filozofiji povijesti svjetska povijest sadašnjosti završava "oslobodenjem svijetu", u Marxovoj filozofiji povijesti ona završava u besklasnom društvu komunizma, koji je također uobičen prema idealu društva koje se temelji na samoodređenju. Važno mi je sljedeće: U dvjema vjerojatno najistaknutijim suvremenim političkim filozofijama koje su obje, i "klasična teorija" Johna Rawlsa i teorija Jürgena Habermasa, nesumnjivo filozofije zapadne demokracije dotična demokratska načela su karakterizirana isključivo kao *ciljevi*. To je ona crta moderne političke filozofije na koju mislim kada kažem da i ona još uvijek govori jezikom "teženje" za demokracijom. Argumentacija koja se koristi je takva kao da valja nedemokrate ili anti-demokrate pretvoriti u demokrate. To je jezik demokratske misije, vjerovjesništva među inovjernicima ili onima ugroženim otpadničtvom, a za ideale demokracije. Sve dok je to povijesni položaj misije zahtijevao a to je nedvojbeno bio slučaj do u naše dane taj je jezik

bio primjeren.² No, najkasnije od 1989. godine perspektiva opravdanja nije više u istoj mjeri potrebna barem ne za interno uvjeravanje u demokraciju. Danas je štoviše vrijeme da steknemo jasnu sliku o bitnim slabostima jezika težnje. Slabosti, koje ću imenovati, odnose se s jedne strane na zajam koji je filozofski predstavnik demokracije morao uzeti kod svojih suparnika, kako bi mogao opstati u njihovoj konkurenciji, a s druge strane na bitne pojmovne sastavnice samih demokratskih načela.

Uz prvu točku samo toliko: Kao što se u Lockovu suprotstavljanju Filmeru može jasno vidjeti, koncepcija prirodnoga prava s hipoteczom prirodnoga stanja imala je namjenu da bude suprotstavljena aspiracijama za božanskom apsolutnošću kršćanske državne teologije, kojoj je bila zadaća da legitimira apsolutnom apolitičkom kriterijima liberalizma i s njima spojenom parlamentarizmu jednako nepokolebljivu kakvoću i vječno trajanje, kakve su za sebe uzurpirali legitimacijski kriteriji apsolutistički-paternalističke monarhije, pozivajući se na bogomdanost države. Tu ekvivalenciju iz suparništva neprijateljskih političkih filozofija treba uzeti u obzir kako bi se shvatila upućenost filozofije liberalizma na samosvojne ahistorijski-apstraktno-univerzalističke temelje. Slična ekvivalencija postoji za odnos što ga povijesno-filozofijska linija filozofije demokracije ima sa svojim ideološko-političkim protivnikom. Na toj tradicijskoj liniji posrijedi je sukob s marksističko-lenjinističkom filozofijom države, kakvu zastupa komunistička diktatura. U tom sukobu premoćnu legitimatorsku ulogu igra "prosvjetiteljsko" pozivanje na znanost o društvu. U ovom krugu ne moram pobliže opisati ulogu koju je igrala znanost o društvu i filozofija povijesti marksizma-lenjinizma u okviru državno-političke legitimacije real-socijalizma. Kako bi u takvoj konkurenciji koncepcija racionaliteta europskog prosvjetiteljstva mogli opstati, filozofi demokracije poput Habermasa moraju odlučujuću težinu staviti na legitimatorsku funkciju uma.

O drugom tj. sadržajnom aspektu koji se tiče pojma demokratskih načela reći ću sljedeće: S usredotočenjem na demokratska načela kao ciljne pojmove u vodećoj političkoj filozofiji, sadržajna je strana tih načela potisnuta u pozadinu. Ne tvrdim da ta strana nije uočena. Ali tvrdim da njeno značenje nije ispravno procijenjeno, te da je rezultat bilo viđenje demokracije, koje je manjkavo u bitnim točkama i dovodi do zabluda.

Radi se o onoj strani demokratskih načela, koja je predmet rasprave i druge teze mog referata: Pritom se radi o formalno-metodičkom značaju demokratskih načela uključujući i posljedice, koje iz njega treba izvući. Liberalizam i demokracija su sukladne u tome što sadrže formalna, tj.

²Tu se priključujem shvaćanju o "filozofijskom opravdanju demokracije", kako ga danas zastupa Richard Rorty, primjerice u svom eseju "Der Vorrang der Demokratie vor der Philosophie" (*Solidarität oder Objektivität?*, Stuttgart, 1988.). Njegova je kritika, međutim, zamišljena kao načelna, kada kaže, ukazujući na pragmatizam: "Jer tko zastupa isti pragmatizam kao Dewey, dopustit će da liberalna demokracija, doduše, možda treba filozofijsku artikulaciju, ali ne i filozofijsko utemeljenje." (87). Ja, suprotno tome, razlikujem između kako ja to nazivam perspektive težnje i perspektive imanja. U perspektivi težnje je konkurentnosti potreban jezik opravdanja filozofijske ili religiozne naravi, a u perspektivi imanja je u središtu "artikulacija".

sadržajno isprazna načela. Središnje načelo liberalizma je individualna sloboda pod uvjetima jednakosti u pravnoj državi, a središnje načelo demokracije je većinski postupak. Od Locka se individualna sloboda shvaća kao pravo na samoodređenje. Ograničavanje tog prava mora biti u skladu s mjerilom jednakosti, tj. s onim mjerilom koje za sve građanske individue određuje iste uvjete prakticiranja samoodređenja. Jednakost treba jamčiti aktiviranje prava na slobodu u snošljivosti s općom dobrobiti. Od početaka liberalne pravne države sporno je da li i u kojoj mjeri društvene pretpostavke realnog korištenja prava na slobodu spadaju u sadržajno ispunjenje prava na slobodu. Iz te se problematike izvode, kako teorijski vođeni, tako i praktički-politički iznošeni sukobi oko više formalnog i više materijalnog pojma slobode. Ali ni ti sukobi ne lišavaju pojam slobode formalnosti, koja ga u njegovoj jezgri konstituira. To znači: Ne lišavaju ga metodički-medijalnog značaja. "Sloboda" znači u svim značenjima i pod svim ograničenjima uvijek mogućnost ili zbilju ljudskog djelovanja, pri čemu je naglasak na sposobnosti usmjeravanja ponašanja prema samoodabranim, odnosno samoodređenim ciljevima i svrhama. Društvenim institutom slobode, dakle, ne sudimo o ciljevima i svrhama, koje individue žele ostvariti. Znači: sloboda je sredstveni pojam, pojam kojemu je sadržaj ljudsko umijeće instrumentalnog značaja. Samo ako posjeduje slobodu, čovjek je u stanju stremiti za ostvarivanjem kakve svrhe, koju je sam sebi zadao. U ovakvom kontekstu želim naglasiti metodički značaj slobode, koji na isti način vrijedi i za demokraciju u užem smislu, naime, za načelo stvaranja većine. Svatko će priznati da je jezgra demokracije ("demokracije" u naznačenom užem smislu) u primjeni većinskog postupka u okviru općeg prava glasa. Kako to pojam i kaže, posrijedi su postupci utvrđivanja svrha. No, ni svrhe demokratskih većinskih postupaka nisu sadržajno određene. Postupci su određeni isključivo formalnim kriterijima, koji moraju biti ispunjeni, kako bi određene svrhe, između kojih se bira, postigle opću društvenu valjanost. Uobičajeno se koristi kriterij apsolutne većine, tj. nekoj se svrsi priznaje valjanost, ako je za nju dan jedan glas više od polovice broja osoba s pravom glasa.

To znači: I većinski su postupci u istom smislu kao i sloboda "formalni". Kako se, međutim, slobodu i demokraciju u obliku većinskih postupaka — kao npr. u spomenutim istaknutim filozofijama — pretvara u ciljne pojmove, tako se bezsadržajna formalnost, koja je pojmovno označava, gotovo zakukuljuje. U perspektivi teženje za slobodom i demokracijom, formalnost tih pojmova se može sakriti iza njihova značenja kao bitnih ciljnih odredbi filozofijskog opravdanja ili čak samog povijesnog procesa. Filozofi koji pripadaju jednoj tradicijskoj matici, onoj povijesno-filozofijskoj, već su formalnost u pravilu formalnost većinskih postupaka odabrali kao predmet kritike. Glavni predstavnici Kritičke teorije "Frankfurtske škole" imaju na umu i formalnost demokratskih postupaka, kada opisuju i kritiziraju načelne vidove razmišljanja građansko-kapitalističkog industrijskog društva pojmovima "instrumentalnog uma" i "tehnološkog racionaliteta". Prema Horkheimeru, od kojeg potječe termin "instrumentalnog uma", formalnost demokratskog postupka izvire iz istoga duha, na kojem počiva i tehnički stil razmišljanja modernih prirodnih znanosti: naime, iz duha nasilnog vladanja prirodom. U sličnom kontekstu Adorno govori o "diktatu kvantifikacije". On uključuje u kritiku i metodičku formalnost građanske demokracije. Nešto slično je Herbert Marcuse sazeo u svom kritičnom pojmu "jednodimenzionalnog mišljenja". Najjasnije

je Habermas u ranijim radovima svoje neo-marxističke faze uperio ovakvu kritiku Kritičke teorije protiv "formalizma" parlamentarnog sustava.³

Osvrćem se na "Frankfurtovce" kako bih im priznao da su pogodili važnu točku u novovjekovnom shvaćanju slobode i demokracije. Svojom kritikom formalnosti pogodili su kako slabu točku shvaćanja demokracije (ukoliko se u biti radi o većinskim postupcima) tako i liberalne koncepcije slobode. Međutim, nisu razjasnili da se radi o formalnosti slobode i demokracije, koja nužno proizlazi iz samih pojmova. Bili su i jesu (ukoliko mislimo na Habermasa) štoviše zainteresirani za očuvanje iluzije: iluzije o posve drugačijoj, naime, sadržajnoj koncepciji slobode i demokracije. Tako se objašnjava upadljiva činjenica da s jedne strane, doduše, kritiziraju građansko-liberalno shvaćanje slobode i demokracije kao "formalno", s druge strane, međutim, zadržavaju slobodu i demokratsko samoodređenje kao odlučujuće povijesno-filozofijske ciljne pojmove. Istina je, međutim, da se sloboda i demokracija mogu posjedovati samo po cijeni takve formalnosti. Jedino je pogrešno, ako se metodičkim pojmovima slobode i demokracije osporava sveza s nadređenom društvenom svrhom. Nijekanjem takve sveze, stvara se netočna slika demokracije (u širem smislu riječi).

Medijalni značaj slobode i demokracije pojmovno ukazuje na pojam svrhovitosti. Ali kojim to svrhama sloboda i demokracija čine sredstvo, odnosno metodu? Moj prvi odgovor glasi da logika isključuje njihovo uzdizanje od sredstva u rang svrhe. Stoga je oduvijek bilo i jest problematično slobodu i demokraciju u političkoj filozofiji tretirati kao svrhovite, odnosno ciljne pojmove. I o "demokratizaciji" se često govorilo i govori kao da se radi o svrsi po sebi. Sloboda i demokracija su nesumnjivo bitna politička načela modernog društva. No, oni su *medijalna* — upravo metodička — načela organizacije društava, a ne načela određenja svrhovitosti društava. Ako se u perspektivi težnje držimo samo tih dvaju načela, posredovat ćemo pogrešnu sliku društva liberalne pravne države i demokratskih većinskih postupaka. Tako se postavljanje svrhe u društvu liberalne demokracije — shodno slici samoodređenja kao svrhe po sebi — iscrpljuje u omogućavanju beskrajno mnogo postavljenih svrha individualnih ljudi u različitim društvenim područjima, od gospodarstva preko kulture do športa, a u političkome, od različito postavljenih svrha preostaje samo podjela na vladu i oporbu u političkom poslu. Usprkos tome, pogrešna je slika ujedno prevladavajuća slika zapadnog društva, ne samo pogledom na ta društva izvana, nego u velikoj mjeri i njihovim samorazumijevanjem, slikom o samima sebi. To što se sada već gotovo sve ljudsko ponašanje tumači u paradigmi koristi ekonomske teorije: od gospodarstvenog djelovanja, kojem ekonomski pristup iskonski pripada, sve do politike i umjetnosti, svjedoči kako se duboko usadila ta vlastita slika o samoodređenju kao svrsi po sebi. I *quasi* metafizički shvaćena sumnja besmislenosti, koja se s vremena na vrijeme izražava u obliku modnih valova, proizlazi iz uvjerenja da sloboda, kakva pripada pravnoj državi, u krajnjoj liniji služi privatnom egoi-

³No, treba svakako podsjetiti na to da ova kritika Kritičke teorije itekako iskazuje paralele s ranijima kritikama iz suprotnog, tj. konzervativnog tabora civilizacijske kritike 20-ih godina. U tom su se vremenu socijalni teoretičari poput Hansa Freyera i egzistencijalni filozofi poput Heideggera u sličnom smislu već okrenuli protiv formalizma modernog načina razmišljanja i parlamentarnog sustava.

zmu, a parlamentarni sustav samo pohoti za moći pod demokratski uređenim uvjetima. Da je tako kako se posvuda tvrdi, već bi davno mogao biti podnesen dokaz o nesposobnosti egzistiranja zapadnih društava. Da se zapadna društva mogu kvalificirati *samo* kao slobodarski-demokratska društva — drugim riječima: kada bi se njihove postavljene svrhe svodile *samo* na pravnu državu i formalnu demokraciju, tada ne bi bile sposobne preživjeti. Prije svega: ne bi uspjele preživjeti do danas. Jer točno je da se isključivo sa slobodom i demokracijom društvo ne može stvoriti niti držati na okupu.

Time prelazim na svoju treću i posljednju tezu, koja govori da su sloboda i demokracija pravne države novovjekovno-moderna sredstva za prenošenje društvenog morala pod uvjetima golemih brojki. Vezivanje za tradicije sadrži društveno postavljene svrhe demokracije.

Tezu o posredovanju morala tradicijom shvaćam kao opću tezu, tj. ne samo kao tezu koja se odnosi na slobodu i demokraciju. Društvima je potrebno ponašanje pojedinaca prema normama međuljudske solidarnosti, pa i društveni moral. Tako dugo dok se društva održavaju stabilnima, postoji ne samo dovoljno postuliranog, nego i realno poštivanog društvenog morala, koji jamči solidarnost. Nedostatak se morala u zbiljskome svijetu dokumentira ili blizinom ili u pozitivnom slučaju udaljenošću od građanskog rata. O ovom posljednjem u zapadnim demokracijama ne može biti govora. Teza o posredovanju tradicijom prije svega vrijedi za temeljne moralne norme, koje su bile ili jesu na snazi u gotovo svim poznatim društvenim poredcima, za fundamentalne norme poput zapovijedi istine, zabrane prijevare, zabrane ubijanja plemenskih drugova i obveze prihvatanja autoriteta, poštivanja vlasništva i ispunjenja obećanja. Fundamentalne se moralne norme u većini tradicija pripisuju nekom bogu ili bogovima kao stvaraocima, jer jedno je u svakom slučaju prilično sigurno: da ne proizlaze iz stvaralaštva ljudi, na koje postoji sjećanje.

Sloboda i demokracija spadaju u tip društva, koji je obilježen temeljnim crtama novovjekovno-modernog industrijskog društva. Najvažnija temeljna crta tog tipa društva je velik broj ljudi, čiji suživot treba organizirati na miroljubiv način u okviru jedinstvenih državnih institucija. Većina društvenih formacija dosadašnje povijesti čovječanstva posjedovala je strukture malih skupina. One su bile ustrojene hijerarhijski prema obiteljskom načelu. Gledano unutar pojma države, odgovarajući je politički oblik monarhija. Europska su društva u svojoj političkoj strukturi bila tako dugo konstituirana kao monarhije, dok su se mogle organizirati na bazi malih skupina prema obiteljskom načelu. Ovdje se ne mogu osvrnuti na razloge koji su u novom vijeku doveli do revolucionarne promjene osnovne strukture europskih društava tj. napuštanju obiteljskog načela malih skupina i prijelaza na državno načelo velikih skupina. No, siguran sam da je primjerice Marx sa svojom teorijom "prvobitne akumulacije" imao na umu objašnjenja, koja treba i nadalje ozbiljno uvažavati. Kako god, međutim, treba tumačiti revolucionarni razvoj u bazi društvene strukture europskih društava: sloboda i demokracija su prisutni kao državna strukturalna načela tek otkad se europsko društvo pretvorilo od društva, koje je u bitnome organizirano u malim skupinama, u društvo, organizirano u velikim skupinama. Ta konstatacija ima goleme političke posljedice — iako je to za moju tematiku tek rubni aspekt. Govori nam, naime, da nema smisla podizati državna načela slobode i demokracije u rang povijesno trajno valjanih vrijednosti,

koje se stoga i mogu prakticirati pod svim društveno-povijesnim uvjetima posvuda na svijetu i u svako doba. Dovoljno je poznato da je posebno demokratsko misionarstvo političke klase SAD-a izraz te zablude.

No, vratimo se na specijalnu funkciju slobode i demokracije kao onih elemenata novovjekovno-modernih društava velikih skupina, koji posreduju tradiciju.

Vladajuća slika slobode i demokracije određena je suprotnošću s tradicijom. Ona reproducira dinamiku, koju zacrtava perspektiva težnje. Suprotnost slobode i demokracije s jedne strane i pred-liberalnih i pred-demokratskih tradicija s druge, ističe se osobito u prevladavajućoj filozofijskoj i znanstvenoj slici do isključivosti. U filozofiji je njegovana iluzija *autarkije* slobodarske etike. Za to su istaknuti primjeri Kantova deontološka etika autonomnog morala i utilitarizam Bentham i J. St. Milla. Ta je teza o suprotnosti specijalno u našem stoljeću potvrđena trijumfom znanstvene paradigme teorije ekonomske koristi. Ona je dojmljivo dokazala mogućnost takve antropologije, koja se temelji isključivo na individualnom samoodređenju i moć postojati bez odnosa prema tradicijama. Slika o suprotnosti između slobode/demokracije s jedne strane i tradicije s druge, do danas obilježava viđenje slobode i demokracije. Kod predstavnika ekonomskog pristupa u etici i političkoj teoriji, ta slika dovodi do sumnjičavog gledanja na aspekt tradicije. Kod filozofa koji su prepoznali značenje posredovanja tradicije i za moderno industrijsko društvo ta je slika proizvela kulturni pesimizam i zasićenost budućnošću. U starijoj generaciji upravo su predstavnici "Frankfurtske škole" — najviše Theodor Adorno — bili ti koji su oba stava proširili do fundamentalne kritike moderne demokracije. Razmjerno pesimistično stanovište o sposobnosti opstanka liberalnih demokracija u dvadesetim je godinama zastupao sociolog znanosti Karl Mannheim sa svojom tezom o izdubljenju demokracije "usisavanjem svega utopijskoga".⁴ U današnjoj generaciji takvu internaliziranu sliku o suprotnosti koriste socijalni filozofi "komunitarizma" poput Alasdaira McIntyreca i Michaela Sandela za donošenje kritičkih zaključaka o kulturi i društvu. No, ta je slika pogrešna slika zbilje liberalne demokracije.

Prije nego što prijedem na zbilju, želim još upozoriti na to da su autarkijski pristupi u teoriji, kako se danas priznaje, uvelike zakazali, što se tiče proizvodnje novog društvenog morala kakav bi odgovarao pravu na autarkiju za slobodu i demokraciju. Program filozofije prosvjetiteljstva da razvije racionalnu etiku, koja počiva isključivo na dobrovoljnom priznavanju individua, nije bio ostvariv. Niti Kantova moralna filozofija niti utilitarizam nisu stvarno doprili do moralnog ponašanja ljudi zapadnih društava, ako izuzmemo utjecaj na području našeg govora o etici. Naprotiv, interno-filozofska je diskusija pokazala da su oba filozofijska pravca u bitnim argumentima upućena na pozajmljivanje od tradiranog morala. To, međutim, znači da se već u svojim interno-filozofskim pristupima ne mogu autarkijski obrazložiti. Što se tiče sposobnosti ekonomskog pristupa stvaranju moralnih stavova, mogu ukazati na diskusije o 'dilemi zatvorenika', u kojima se pokazalo da se individualni racionalitet koristi, u slučaju dvojbe, uvijek okreće protiv morala, čak i onda, kada pojedinac uvida prednost morala. Prosvijećeni intelektualac moderne nije mogao nastupiti nasljedstvo teologa,

⁴Usp. Karl Mannheim, *Ideologic und Utopie*, Frankfurt, 1965. (novo izdanje).

svećenika i župnika iz one europske epohe, u kojoj je kršćanska religija stoljećima predstavljala nauk o ustavu monarhije. To je ostao san, koji ipak i danas još sanjaju mnogi intelektualci. U populariziranom obliku tu sliku snova trebaju ostvariti poštovani profesori filozofije ili pjesnici međunarodnoga ugleda kao moralni učitelji nacije.

Zajednička jezgra tih shvaćanja sastoji se u uvjerenju, proizašlom iz racionalizma, da se suprotno vrednovanju tradicije od strane skolastike može postići posve novo viđenje svijeta novim znanstvenim metodama. Descartes je bio jedan od prvih zastupnika te ideologije moderniteta, a Pascal jedan od njenih prvih kritičara. Programatska je namjera bila stvaranje nečeg novog. Bila je usmjerena protiv shvaćanja da se ono uobičajeno treba prilagoditi izmijenjenim uvjetima.

O demokraciji se može reći isto kao i o individualnoj slobodi. Shvatimo li kao njenu jezgru većinski postupak, tada niti ona nije tako koncipirana da proizvodi moralne norme društvenog jedinstva. Logika većinskih postupaka temelji se na utvrđivanju većina za valjanost zaključaka i na jednakosti osoba s pravom glasa u općem pravu glasa. U ishodu njena primjena uvijek luči većine od manjina, i pretpostavlja već važeći moral, kako bi se jednakost uvjerljivo ispunila sadržajem i kako bi se kod manjine, koja se ne slaže, stvorila spremnost za prihvaćanje zaključaka, koji proturječe njenu shvaćanju i interesu. Sloboda i demokracija upućeni su na postojanje tradicije morala. Načelo slobode liberalizma traži ograničavanje uslijed prihvaćenih moralnih načela, koja sadržajno definiraju jednakost, kako bi se uspostavila socijalna kompatibilnost slobode jednoga sa slobodom drugoga. Moralno ograničenje, koje omogućava takvu socijalnu kompatibilnost, ne može se proizvesti samo slobodarskim konsenzusom. Isto tako, jednakost u okviru većinskog postupka ostaje isprazan pojam, ako već ne postoje moralna načela, koja konkretiziraju pojam jednakosti.

Individualistički pristup racionalističkog anti-tradicionalizma, koji se poziva na individualne slobode, u krajnjoj je liniji ostao bez učinka. U to spadaju spomenute koncepcije etike. No, nije bez učinka ostao kolektivistički pristup koji se poziva na demokraciju. U kolektivističkom pristupu do krajnosti su istjerani, kako zamjena demokracije kao metode s demokracijom kao krajnje svrhe odnosno povijesnoga cilja, tako i pozicija novog stvaranja. Govorim o marksističko-lenjinističkom socijalizmu i o pokretima talijansko-španjolskog fašizma i njemačkog nacional-socijalizma. I jedni i drugi su nasljednici i korisnici modernističkog i u prvom redu anti-tradicionalističkog mita kolektivnog novog i vlastitog stvaranja. Oni su ideološki proizvodi novovjekovnog duha, a nipošto recidivi u arhaičnu pretpovijest. Socijalizam je navješćavao novo stvaranje povijesti čovječanstva i samooslobađanja čovječanstva pod znakom komunizma, a fašizam i nacional-socijalizam navješćavali su novo stvaranje svojih nacija pod znakom diktature vođe. Prva najupadljivija i posljedicama najbremenitija konzekvencija antitradicionalističkih zahtjeva prilikom njihove provedbe u političku praksu bila je izdaja fundamentalnog društvenog morala. Na mjesto istine stupila je u oba slučaja laž i sustavno prakticirana samoobmana. Marksistički je socijalizam obećao u teoriji da će predstavljati najviše moralne vrednote i kulturno naslijeđe europske tradicije. U političkoj se zbilji real-socijalizam iskazao kao gigantski sustav za uništavanje morala i kulture: od odgoja ljudi preko dvostrukog morala do uništenja izraslih struktura naroda i brisanja svjedočanstava povijesne prošlosti od biblioteka sve do povijesne sup-

stancije zgrade. Propao je u prvom redu zbog unutarnje razorenosti morala, a tek posljedično zbog pomanjkanja ekonomske proizvodnosti. Nacional-socijalizam nastupio je postulatom da će Nijemce dovesti do vrhunca njihove nacionalne povijesti. U praksi su se kultura i moral uništavali: od ukidanja duhovne slobode i njegovih posljedica za znanost, umjetnost i književnost do militarizacije društva, koja je dovela do Drugog svjetskog rata sa svim njegovim katastrofalnim posljedicama i do propasti Njemačke.

Nasuprot tome, sloboda i demokracija kao metodičke temeljne vrednote društva stajale su i stoje u službi posredovanja tradicije moralnih i kulturnih vrednota i institucija. Kada bi to posredovanje u zbilji izostalo, demokratski bi se ustrojena društva uistinu raspadala. Gdje god da su se ta društva donekle stabilno očuvala do sadašnjosti, ona dokazuju da je uloga posredovanja tradicije, koju igraju sloboda i demokracija, intaktna.

Kako izgleda tradicija morala koju bi sloboda i demokracija trebale uspješno posredovati? Polje na koje sada kročim zaista je široko. Moral društva ne može se izolirati od cjelokupne kulture, i tko bi uopće umio govoriti o tom sklopu bolje nego samo pregledno. Ipak se mogu dati neke naznake, koje razjašnjaju što je zamišljeno i kako.

Sloboda pravne države je odlučujući metodički uvjet za to da se klasični središnji moral europskog okcidenta očuvao i još uvijek čuva u modernim okolnostima velikih skupina. U središnji moral ulaze već spomenute temeljne vrednote poput istine i pouzdanosti (kao osnovne vrednote norme obećanja). Bez slobode ne bi bilo funkcije kritične javnosti u liberalnoj demokraciji: od privatno iskazane kritike i individualne tvorbe mnijenja na osnovi iskrenih uvjerenja sve do sukoba oko politike i političara u medijima. Tako postavljenu svrhu liberalne slobode možemo sebi bolje objasniti pod etički-moralnim gledištem, ako kao usporedbu uzmemo političke okolnosti, u kojima ta sloboda nije bila poznata. U Njemačkoj danas imamo bolju mogućnost usporedbe sa suprotnim političkim sustavom, naime komunističkom diktaturom bivšeg DDR-a, od bilo koje zemlje na ovome svijetu. Tlačenje individualne slobode i odsutnost svake vrste kritičke javnosti tamo je stvorilo klimu lažljivosti, posljedice koje će za dugo nadživjeti propast te države. Odgoj na varanje sama sebe i gubitak realnosti od samih je početaka bio zasađen u politički jezik marksizma-lenjinizma. Govorilo se o demokraciji, a prakticirala se diktatura. Postavio se postulat o ukidanju vladavine čovjeka nad čovjekom, a odgajalo se na prilagođavanje i pokoravanje.

Konstitucionalna lažljivost glede vlastite uloge u demokratskom parlamentarizmu, svojstvena komunističkim partijama, otkad postoje — bez obzira poštuje li se parlamentarna pravila ili ih se želi ukloniti — danas se nastavlja u Saveznoj Republici Njemačkoj od strane PDS-a (Stranke demokratskih socijalista, bivših komunista SED-a, *nap. prev.*). Prema van ponašanje se takvo kao da se smatraju strankom poput svake druge, a istodobno se drže stare 'anti-kapitalističke' slike o socijalizmu, koju ipak možemo jedino prevesti u zbilju kao anti-demokratsku diktaturu.⁵ Što god

⁵Povrh toga je sklonost velikih dijelova pučanstva bivšeg DDR-a prema varanju samih sebe naslijeđe ranijeg odgoja koji je poticao prilagođavanje i nijekanje realnosti. Jer iznenađujuće je kako se tamo prošlost "uljepšava": od situacije s dječjim vrtićima i školama do opsega kriminala. Što se tiče posljednjega, primjerice,

se od političkih laži i prijevara u demokraciji i javljalo — u usporedbi s komunističkim diktaturama svaka se zapadna demokracija upravo čini poput moralnog utočišta istine.

Drugo područje morala, kojemu sloboda treba služiti kao sredstvo, izražava se kroz sve antropološke, filozofijske i kulturne predodžbe o idealu samostalne ličnosti, koji svoje ishodište ima u grčkoj antici. U modernim uvjetima mase možemo biti kritični prema ostvarenju tog prastarog ideala koliko god želimo, glavni uzori u odgoju na školama i sveučilištu još uvijek se na nj oslanjaju: odgojiti ljude koji samostalno misle i djeluju. Čak i kulturno-kritička jadikovka o nemogućnosti njegova ostvarenja oslanja se na ideal kao ono pozitivno mjerilo kojim je kritika vođena. Koliko god ne mogu sada podrobnije o tome: individualizam europske slike o čovjeku ima širu bazu od modelne koncepcije *homo oeconomicusa*, na što ga se danas i u teoriji često želi umanjiti. Jednako je pogrešno izjednačiti liberalističko shvaćanje slobode s načelom *laissez-faire* ili anarhističkom slobodom zemlje dembelje. Štoviše, vezano je — kako je to npr. izrazio Kant — za moralne svrhe, koje su po naravi ideali kulturnih i nacionalnih tradicija. Ali ne oslanja se samo ideal samostalne individue na metodičku korist slobode. Od njega živi danas i pluralizam kao naslijeđe europske tradicije kulture. Konačno je pluralizam sastavni dio europske tradicije, a ne tek kulturna pojava moderne ili čak neke post-moderne. U oba oblika diktature potiskivano je i to naslijeđe i pokoravano konformizmu rasne i klasne svijesti.

Čak se ekonomski liberalizam u Europi probio tek u obliku liberalizacije feudalističkog gospodarstvenog poretka (Kennedy 1992). U tom su pogledu i gospodarstvene slobode povezane s pred-modernim tradicijama morala. Moderna trgovina i bankarstvo baziraju se na kontinuiranim tradicijama gradova i gradskih regija. Bez izraslog i kapitalizmom samo preoblikovanog radnog morala na temelju povijesno-pedagoških tradicija ne bi došlo do uspješnog razvoja trgovine i industrije. Najpoznatija socijalno-znanstvena teorija, koja ekonomski individualizam liberalne obojenosti stavlja u tradicionalni kontekst, potječe od Maxa Webera, a govori o postanku kapitalizma iz duha protestantske etike. Weberova je teorija u sadašnjosti — potaknuta radovima Jürgena Habermasa i Güntera Duxa — ponovo snažnije ušla u socijalno-filozofijsku diskusiju (Schluchter, Schnädelbach, Dubiel, Honneth). Nepotrebno je, zapravo, ponavljati da ne dijelim kritično mišljenje onih koji u zapadnim društvima — zavedeni pogrešnom predodžbom o demokraciji u perspektivi težnje — smatraju kako se nosiva tradicija raspada.

Odnos koji posreduje tradiciju, na isti način vrijedi ponovno za demokraciju. Demokracija je nastala kao demokratizacija pred-demokratskih oblika vladavine. Kao politička metoda posredovanja tradicije, obvezna je

širi se bajka da je u DDR-u kriminalitet bio znatno manji negoli u SR Njemačkoj. Uistinu je stopa kriminaliteta u DDR-u — uzeta kao proporcija između broja stanovnika i broja zatvorenika u kaznenim i zatvorskim ustanovama — bila stalno više nego dvostruka. Usp. o tome u najnovije vrijeme: A. Beckmann, R. Kutsch, *Gott in Bautzen, Gefängnis- und Strafvollzug in der DDR*, Berlin, 1994. Kako samo moraju biti zaglupljeni ljudi koji misle da zločin i kriminal postoje samo tamo gdje se o njima smije javno govoriti.

čuvati temeljne elemente političkog morala. Niz tih elemenata započinje sa samim pojmom države. Što u sadašnjosti poznajemo kao državu u demokraciji, potječe iz povijesti apsolutističke monarhije. Moderna koncepcija države u smislu vladavine i upravljanja velikim masama ljudi u širokim prostorima njeno je nasljedstvo. Tocqueville u svom djelu *Demokracija u Americi* na još uvijek uvjerljiv način tumači kako je novovjekovna demokracija proizašla iz dugog procesa demokratizacije monarhije. Ideja demokratske države je pojmovno sažimanje sadržaja političkog morala, kojeg povjesnost i tradicionalan značaj seže od oblikovanja uloge državnog poglavara sve do oblika komunalne samouprave. Tako je američki predsjednik ustavno demokratski izabrani monarh, a to je i francuski predsjednik prema važećem ustavu Pete republike. Obojica se mjere prema tom idealu. Spomenut ću više-manje nepovezano druga polja, koja označavaju povezanost s tradicijom: U regionalizmu njemačkih zemalja sve do općinskih struktura očuvane su tradicionalne spone i stavovi o vlastitom zajedništvu, koje sežu u daleku prošlost. Ideja o jednakosti, koja je konstitutivno vezana za demokraciju, ne naziva se slučajno *građanskom* jednakošću. U tome se odražava vezivanje ideje jednakosti za tradicije građanstva — i to s pravom, jer je uništenje građanskog sloja u komunističkim zemljama pokazalo da je ujedno uništena i sva politička samosvijest kod malih ljudi. Građanski je sloj stariji od novovjekovne demokracije. Daljnji je primjer europska socijalna država, koja sačinjava demokratiziranu tradiciju paternalizma apsolutističke monarhije. Gdje, kao u SAD-u, nije bilo monarhijskog paternalizma, tamo se i nije razvila ta vrsta socijalne države. Vezanosti za tradiciju te vrste mogle bi se reproducirati i za demokratske stranke.

Bitnu značajku naše europske tradicije morala, međutim, nerado sebi osvješćujemo. Sastoji se u tome da korpus naših moralnih vrednota nikada nije tvorio jedinstven sustav. Europski kanon vrednota do dana današnjega sastoji se od suprotnih temeljnih vrednota. Te su se suprotnosti oduvijek odražavale u sukobima između svjetovno-ovozemaljskih i božanskih zapovijedi. Suprotnosti europske tradicije morala nisu počivale samo na različitim tumačenjima i primjenama priznatih moralnih normi. To su uvijek bile suprotnosti fundamentalnih normi, tako da nikada nije moglo biti riječi o sustavu morala. Intuicija koja vodi Hegelovu povijesno-filozofijsku dijalektiku odnosi se na suprotni značaj naših fundamentalnih moralnih vrednota. U novom vijeku takav je značaj suprotnosti iznova osvjedočen u sukobima između osobno-individualističkih i kolektivističkih vrednota i vrijednosnih stavova. Zato se sloboda i demokracija kao takve ne mogu svesti na zajednički nazivnik.

Ustvrdio sam da sloboda i demokracija nemaju funkciju proizvodnje morala. Sada je došlo vrijeme da se obilježi funkcija, koju posjeduju u društvenoj zbilji. U oba se slučaja radi o *hermeneutskoj* funkciji.

Kao sva društva, i moderna se društva golemih brojki mogu samo organizirati, ako u bilanci između dragovoljnosti i iznuđivanja poštivanja normi znatno prevladava dragovoljnost. Pozitivna bilanca, u smislu dragovoljnog poštivanja normi, mjera je za stabilnost društva. Društvena stabilnost uz uvjet golemih brojki mogla se u moderni postići samo tako što je na mjesto hijerarhijske nejednakosti feudalnog društva stavljena jednakost. S time povezana dehijerarhizacija društva smanjila je mogućnost da se društvenim moralom upravlja preko središnjih instanca. Tako je puno više

ljudi steklo i stječe utjecaja na interpretaciju moralnih vrednota i obveza. Oni unose svoje interese i želje. Nasuprot tome, središnje institucije poput države ili crkve gube svoj nekadašnji monopol interpretiranja morala. U tom se zbivanju odražava neka vrsta društveno-povijesne logike. S tom su mijenom povezane dvije bitne promjene shvaćanja morala. Kao prvo, dolazi do popuštanja moralnih zahtjeva u obliku koncesije onog što se mora onome što se želi. Kao drugo, nastaje pluralizacija tumačenja moralnoga. Rječit primjer za oba slučaja je moderni razvoj na području morala seksualnosti. Klasičnom privilegiranju heteroseksualnosti pridružuje se prihvaćanje homoseksualnosti. Takva mijena vrednota u obliku popuštanja i pluralizacije ipak se ne smije izjednačiti s nijekanjem moralnoga, jer se temeljne moralne vrednote poput ljubavi i obveze međusobne odgovornosti i nadalje priznavaju.

Hermeneutska funkcija demokracije izlazi na vidjelo onda, kada se pluralistička koegzistencija moralnih interpretacija individua dotiče temeljne suprotnosti fundamentalnoj normi. U nekim je slučajevima, primjerice kod pitanja dopustivosti pobačaja riječ o osnovnom konfliktu između religioznih temeljnih normi s jedne strane i sekularnih temeljnih normi s druge. U drugim slučajevima, gdje se npr. radi o određenju i ispunjenju ideje socijalne pravde, u središtu su sukobi između temeljnih vrednota osobne individualnosti i kolektivističke solidarnosti. U konfliktima te vrste odlučuje se politički primjenom demokratskih većinskih postupaka, i to uvijek s vremenski ograničenim pravnim djelovanjem. Specifičan vlastiti doprinos demokratskih postupaka rješavanju konflikata, koji i sam treba biti nazvan "moralnim", leži u tome da to rješenje ne ukida moralno pravo politički poražene strane. Jer suprotnost moralnih vrednota ne dokida se pravnom regulacijom, koja vrijedi za ograničeno vremensko razdoblje. Pravna regulacija u demokraciji uvijek dopušta reviziju. I tu se uostalom pokazuje da mjera demokracije nije konsenzus, nego tolerancija.

Bližimo se kraju. Htio sam razjasniti da za slobodu i demokraciju, bez obzira na njihov formalno-metodički smisao, treba uspostaviti vezu s tradicijom morala. Oboje je povezano sa zadanom svrhom da se ta tradicija nastavi u *hermeneutskoj funkciji*. Za ispravnu sliku o demokraciji od velikog je značenja da se u javnoj svijesti o njoj ne govori samo u obliku metodskih pojmova — kao da su sloboda i demokracija svrhe samima sebi. To prošireno viđenje pouzdano će dovesti do razočaranja demokracijom (Tek nedavno: Joachim Fest 1994). Aktualna relevantnost prave slike jasna nam je ako zamislimo da upravo u naše doba iz europske povezanosti s tradicijom treba iščitati veliku povijesnu zadaću, zadaću naime, da se, reagirajući na pustošenje svjetskih ratova ovog stoljeća i na epohu hladnog rata, u znaku slobode i demokracije politički ujedine one europske države i narodi, koji sami sebe shvaćaju kao nositelje zajedničke europske tradicije.

S njemačkog prevela
Vesna Ivančević

Werner Becker

*LIBERALISM AND DEMOCRACY.
RELATIONSHIP BETWEEN FUNDAMENTAL
MODERN VALUES AND TRADITION*

Summary

The author examines liberal democracy in relation to the European tradition from whence it sprung and enumerates the biggest differences between the historical forms of democracy and its modern guise. According to the author, the authentic enemies of modern liberal democracy are fascism and bolshevism. He summarizes his analyses into three points. The first is: in western countries the principles of democracy have mostly been realized in the course of a long genesis following the conflict with monarchist absolutism and, more recently, with fascism. The second is: in the philosophy of modern day politics, mostly formal and quantitative aspects of democratic processes have been analysed, which is the biggest shortcoming of these theories. That is why the author proposes an analysis of meaningful aspects of liberal democracy. The third point focuses on the analysis of freedom and democracy as forms of the organization of political life of major human groups characteristic for the industrial age and modern capitalism. At the end of his study, the author puts some light on the relationship between liberalism and democracy by describing the hermeneutical functions of morality in modern age. The political culture and moral consciousness represent the base for the functioning of mediatory democracy. The hermeneutical nature of moral consciousness allows modern democracy to develop a practical relationship with its tradition without which it cannot function as has been the case with those states in which democracy is being introduced today.